

GRÓF PÉTER–SZABÓ PÉTER:

Somogyi szakaszparancsnokként a Don-kanyarban

Gróf Imre élettörténete és oroszországi harctéri naplója.

CÉDRUS MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY – NAPKÚT KIADÓ,

BUDAPEST, 2015, 172 OLD.

LUKÁCS BENCE ÁKOS – SZABÓ PÉTER:

A somogyi rosseb hadosztály a Don-kanyarban

Hadiokmányok, harctéri naplók, táborig levelezőlapok, visszaemlékezések és sajtóhíradások a magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály történetéhez 1942–1943.

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2015, 550 OLD.

Mennyit is tud az utókor a második világháborúról, annak mindennapjairól? Mit tudhatunk mi, utódok, eleink tetteiről, a messze idegenben zajlott harcokról? A távoli oroszföldön történekről? Egyszerre sokat, és mégis keveset. Sokat, mert a XX. század történelméből talán a legtöbbet az 1939 és 1945 közötti történésekkel foglalkoztak/foglalkoznak a történelemtankönyvek. Játék- és dokumentumfilmek százai dolgozták fel a történéseket (többnyire a győztesek szemszögéből), de vajon a közvetlen közelünkben éltek – vagy még szerencsére élők – történeteit miként fogadtuk be, vagy befogadtuk-e egyáltalán?

Emlékszem, néha szóba került a családban, hogy a Sándor nevet azért kaptam, mert apai nagyapám öccse, Szakály Sándor tizedes, címzetes szakaszvezető – civilben péksegéd – 1943 januárjában eltűnt a Don-kanyarban, s így akartak neki emléket állítani, „ha gyerek születik”, mert Somogyban gyerek és lány van. Szóba-szóba került Györki István egykori honvéd is, apai nagyapám húgának a férje, aki szintén Oroszországban esett el.

S hányan jutottak még erre a sorsra Somogy vármegye polgárai közül a második világháborúban? Hánynak az emléket őrzi az egyre gyérülő családi emlékezet, és vajon hányét sírkereszt a volt Szovjetunió területén és hányét a településeken állított emlékmű, emléktábla, netán sírfelirat? Megannyi megválaszolendő kérdés, és megannyi feladat a történészek, hadtörténészek előtt. Elővarázsolni a katonaidőke emlékeit, a hadifogság, a „málenkij robot” idejét. Mert ezekről keveset szoltak, keveset szoltunk eddig. Gyermekkori emlék, amikor a cipész- és csizmadiamester nagyapám műhelyében egy-egy beszélgetés során frontot megjárt, hadifogságot viselt emberek beszéltek arról, mi is történt velük és Oroszországban. Tették mindezt csak úgy, maguk között. Nem volt célszerű kiállni a „nyilvánosság” elé, jöllehet egy ezer lakost sem számláló somogyi faluban mindenki tudta, ki merre járt, mit csinált, de mégis...

S hogy mit csináltak a Somogy vármegyéből berukkolt és frontra került katonák? Mit láttak, és mit jegyeztek fel? Ezekre a kérdésekre is választ kapunk a közel-múltban megjelent két kötetből, melyek tematikájukban hasonlóak, de a közreadás módját tekintve eltérnek egymástól. Ami a két kötetet még összeköti, az Szabó Péter személye, aki Magyarország második világháborús történetének, azon belül is a magyar királyi 2. honvéd hadsereg történetének legalaposabb, legjobb ismerője. (Nyugodtan elmondható vele kapcsolatban: amit ő nem tud a magyar 2. hadseregről, az talán nem is létezett.)

A kisebb terjedelmű, de nagyon érdekes kötet néhai Gróf Imre tartalékos zászlós – a második világháború befejezésekor tartalékos hadnagy – korabeli naplója. Mondhatnám azt is: kuriózum. Kuriózum, mert a fiatal tartalékos tiszt naponta írta be a vele és katonáival történt legfontosabb eseményeket. Nem „színezve” vagy elhallgatva a dolgokat. A naplót annak írója mindig magának vezeti, és az ember önmagával szemben őszinte és kritikus is. Gróf Imre 1942. június 1-jétől 1943. január 25-ig vezette a naplóját. Feljegyezte a kiszállítás alatti történéseket, a Don partján a „berendezkedést”, az első sebesültek és halottak okozta szomorúságot, a fronthétköznapi pillanatnyi örömeit, az előjárók szemléit, a vállalkozásokat, a lakossággal való kapcsolatot, a munkaszolgálatosokkal való találkozásokat, az átszökött orosz – meg más nemzetiségű – katonák kihallgatását, az ellátás gondjait, a németekkel való viszonyt. Azaz mindent, amivel egy fiatal, huszoneves tartalékos tiszt rendszeresen szembesült, akinek különböző feladatokat kellett megoldania, aki nálánál idősebb katonák „apja kellett, hogy legyen”...

S amit nem találunk a naplóban? Mindazt, amire napjainkban sokan igyekeznek „bizonyítékokat” találni, miszerint a magyar királyi honvédség rosszabb megszálló volt, mint a németek, s hogy a magyarok sok tízezer – de inkább több százezer – ártatlan embert gyilkoltak meg és hatalmas értékeket raboltak el a megszállt területekről. A kérdés csak az, ha vannak, akik ezt így vélik, akkor miként lehetséges, hogy erre a frontot megjárt katonák – akik gyilkoltak, raboltak (volna) – nem „emlékeznek”? Lehet, hogy azért nem, mert nem biztos, hogy úgy és olyan mértékben történtek meg azok a bizonyos dolgok, ahogy azokat a népbírói eljárások során „kiderítették”, vagy ahogy a szovjet Vörös Hadsereg által visszafoglalt területeken megjelent „belügyi kérdezőbiztosok” által felvett jegyzőkönyvekből kiderül?

Márpedig ezt a kérdést fel kell tenni. Fel, mert az elkövetett bűnök nem szabad, hogy homályba vesszenek, de fel kell tenni azért is, hogy a legendák eloszlattassanak! Gróf Imre naplója ilyen legendaoszlató, őszinte „vallomás”. A szerző tollát, ceruzáját nem az események utáni világ elvárásai vezették, hanem a megélt, megtapasztalt dolgok. Azt írta a naplójába, amit látott, amit tett, és amiről saját szemével győződött meg. Írása ezért is fontos része a magyar háborús naplóirodalomnak. Hangsúlyozottan „naplóirodalomra” utalok, mert emlékezésből sok van, s közte nem kevés olyan is, amelyet a megszépítő távolság, néha az elvárások, netán a félelem vagy a féltés is formált azzá, ami lett.

Ilyen részleteket is tartalmaz a másik kötet, amely *A somogyi rosseb hadosz-*

tály a Don-kanyarban címet viseli. Lukács Bence Ákos és Szabó Péter címválasztása egyben az elődökre, a császári és királyi 44. gyalogezred – amely Albrecht főherceg nevét viselte – katonáira is emlékeztet, jöllehet az utódokat már csak azok nevezték rosszab bakáknak, akik tudták, kik is voltak az elődök.

Lukács Bence Ákos és Szabó Péter nagyon érdekes feldolgozását adta a volt magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály 1942–1943 közötti történetének. A kronologikus és események szerinti fejezetenkénti felosztás először a hadtörténelmi történelmi áttekintéssel indul, majd ahhoz válogatott a két szerző/szerkesztő az események résztvevőinek és szemtanúinak naplójából, emlékezéseiből, valamint a korabeli hadiokmányokból, sajtóhíradásokból részleteket. Így jól érzékelheti az olvasó, hogy a sokkal több ismerettel bíró hadtörténelmi fejtegetéshez miként kapcsolódhat egy-egy olyan korabeli naplórészlet vagy – néhány évtizeddel később papírra vetett – emlékezés. S itt egyszer-egyszer valóban tetten érhető már a „megszépítő távolság”. Ugyanakkor a korabeli feljegyzések, tudósítások megint cáfolhatnak olyan későbbi állításokat, amelyek nem egy esetben – kellő súlykolás után – történelemmé „nemesedhettek”.

Mire is gondolok? Vannak, akik arról szólnak, írnak, miszerint a magyarországi cigányság nem teljesíthetett fegyveres szolgálatot. De mit is írt például az Új-Somogy című politikai napilap 1942. június 6-án a 9. oldalon? „A honvédség alakulatainak búcsúztatása során az egyik zászlóalj kötelékében a harctérre indult Zsolnai Vili népszerű kaposvári cigányprímás tizedes fia is. A harctérre induló fiú búcsúztatására természetesen az állomáson megjelent az édesapa is, mégpedig cigányzenekarának élén.” Somogyi János tizedes visszaemlékezésében pedig arról a szomorú eseményről (is) írt, amikor a cigány származású Ignác honvéd, őrségben lévén, egy, a közelben mozgó alakot ellenségnek vélt és lelőtt. A lelőtt személy nem volt más, mint Ignác bajtársa. A lőtéren még a céltáblát sem eltaláló Ignác honvéd esete, sajnos, nem volt egyedi. Ahogy nem volt egyedi a különböző parancsnokságok fellépése a polgári lakossággal erőszakoskodó katonákkal szemben sem. „Tilos mindennemű önkényes beszerzés és a lakossággal való erőszakoskodás. Erre a parancsnokok a legénységet oktassák ki” – olvasható a 10. könnyű hadosztály 1943. március 13-i rendelkezésében, és a sor hosszan folytatható. Ha pedig valaki ezen intézkedések/rendelkezések ellen vétett, akkor a 10. könnyű tüzérezred naplójában olvasható eljárásban részesült, azaz: 1943. március 22. „Lakatos Aurél és Koborszán Ruszalin 10/6. ütegbeli honvédek az esti órákban fegyverrel önkényeskedtek. Letartóztatásuk után átadták a hadbírósnak.”

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem történhettek/történtek önkényeskedések, „szajrészások”, de aki ezekkel megpróbálkozott, tud(hat)ta, hogy hadbírói eljárást, vagy legalább csapattest parancsnoki fenytést kockáztat vele.

S hogy mit kockáztathatott a megszállókkal – németek, magyarok, olaszok, románok, finnek – kényszerből együttműködni kénytelen, arról Somogyi János tizedes a már idézett emlékezésben így írt: „Ruszin katonatársaink – mert a ruszinok szinte kivétel nélkül fegyveres szolgálatot teljesítettek – kiszűrték a helyi lakosság

köréből azt a véleményt: ha majd az övéik visszajönnek, nehéz lesz a sztarsztának magát igazolnia a szovjethatalom előtt.” Nem is igen tudták, bár a „belügyi kérdezőbiztosoknak” elmondottak alapján akár más vélemény is kialakulhatott volna róluk. Nem véletlen, hogy az 1943–1944-ben felvett „jegyzőkönyvekben” milyen történetek olvashatók a megszállókról, kivált a magyarokról.

Lukács Géza tartalékos hadnagy, majd főhadnagy a harctéren vezetett naplójában olvasható bejegyzés a megszállt területek zsidó lakosságával történekről is. 1942. június 8-án a Rjesica nevű településen – mintegy 15–20 ezer fős városnak látja – a kirakodást követően „Öt óra után megnézzük a volt szovjet harckocsiárkot, amely most az ide való pár ezer zsidónak a temetője. A fehér orosz és ukrán rendőrök végeztek ki őket.” Ahogy tették ezt sok helyütt a volt Szovjetunió területén.

Egy másik feljegyzésben arról (is) olvashatunk, hogy egy partizántámadást követően a németek egy falut felgyújtottak, és ebben állítólag magyarok is közreműködtek.

Sok-sok hasonló idézettel lehetne még a bemutatni a háború véres mindennapjait, mert a szerkesztők igen sok emlékezést és lehetőség szerint naplót használtak fel a történet bemutatásához. Tették ezt úgy, hogy a szükséges jegyzeteket megírták, a személyekről, a tisztikarról alapvetően rövid életrajzokat adtak, és számba vették a veszteségeket is. Az elesettek, eltűntek adatait a kötethez melléklet CD-n olvashatják az érdeklődők, a családtagok után kutatók. Lehet, hogy egy-egy tragédiára a kötet lapjairól, mellékletéből derül majd fény.

Végezetül egy idézet a kötetből. Egy mondat, amely rávilágít arra, hogy miért is vállalkozott a két szerző/szerkesztő munkája megírására, összeállítására, és vajon miért is találtak sokakat, akik a segítségükre voltak – fotókkal, naplókkal, emlékezősekkel: „Az elesett, meghalt, illetve nyomtalanul eltűnt somogyi honvédek és munkaszolgálatosok emlékére.”

Emlékük, áldozatuk legyen maradandó! Valamennyien a mieink voltak.